

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

*Матеріали VII Всеукраїнської
науково-практичної конференції*

*“Проблеми конституційно-правової модернізації
держави в контексті сучасних глобалізаційних викликів”,
м. Київ, МАУП, 22 листопада 2012 р.*

Частина I

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2013

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 2 від 27.02.13)

Редакційна колегія:

А. М. Подоляка (голова), д-р юрид. наук, проф.;
А. А. Ігнатченко (заступник голови), канд. техн. наук;
М. Ф. Головатий, д-р політ. наук, проф.;
О. В. Куроченко, д-р екон. наук, проф.;
А. С. Лисецький, д-р екон. наук, проф.;
І. П. Розпутенко, д-р наук держ. упр., проф.;
Г. П. Ситник, д-р наук держ. упр., проф.;
Ю. П. Сурмін, д-р соціальних наук, проф.;
В. В. Утвенко, канд. іст. наук, доц.;
Н. М. Чернуха, д-р пед. наук, проф.;
М. В. Чечетов, д-р наук держ. упр., проф.;
Н. П. Ярош, д-р наук держ. упр.

Видання здійснене в рамках проекту
“Наукові праці МАУП”

Становлення і розвиток української державності: [зб. наук.
С76 пр.] / МАУП. — К.: ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2008 —

Вип. 8: Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції “Проблеми конституційно-правової модернізації держави в контексті сучасних глобалізаційних викликів”, м. Київ, 22 листоп. 2012 р. — Ч. I / редкол.: А. М. Подоляка (голова) [та ін.]. — 2013. — 128 с. : іл. — Бібліогр. у кінці ст. — К.: ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2013.

У пропонованому збірнику подано статті учасників науково-практичної конференції, присвяченої найважливішій проблемі сьогодення — становленню України як держави. Розглядається формування державності в Україні у різні періоди історії та в різних аспектах.

Для науковців і державних службовців, політиків і політологів, викладачів і студентів, а також усіх, хто цікавиться розвитком Української держави і суспільства.

ББК 63.3(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2013

© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2013

ЗМІСТ

Головатий М. Ф.

Сучасний консерватизм як засіб консолідації українського суспільства.....	5
--	---

Дікареєв О. І.

Політичний процес циркумполярних країн: місцевий, регіональний та глобальний виміри.....	18
---	----

Дуднік О. Я.

Роль партії влади в процесі конституційного реформування держави на прикладі Азербайджанської республіки.....	25
--	----

Журжа І. В.

Роль і місце України у безпековій політиці Європейського Союзу	38
---	----

Ковальчук А. Ю., Ковальчук С. Ю.

Забезпечення економічних прав громадян у процесі конституційно-правової модернізації держави	45
---	----

Павленко В. В., Павленко В. Л.

Развитие государственной службы во Франции	48
--	----

Погорєлова І. С.

Цивілізаційні особливості європейської постіндустріальної цивілізації.....	54
---	----

Радзімовська С. Ф.

Функції державної служби	58
--------------------------------	----

Соколовська К. М.

Тенденції етносоціального розвитку українського суспільства.....	65
---	----

СУЧАСНИЙ КОНСЕРВАТИЗМ ЯК ЗАСІБ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Становлення і розвиток української державності, вип. 8, с. 5–17

Кожне суспільство, що радикально трансформується, принципово змінюється, неодмінно стикається з проблемою об'єднуючих, консолідуючих факторів, оскільки без їх потужного прояву сподіватися на успішне державотворення взагалі не доводиться.

Розмірковуючи при цьому над реальними інтеграційними, глобалізаційними процесами, що надто помітно посилися з початком ХХІ століття, немало вчених, громадських, політичних діячів майже однозначно закликають людство не інакше, як забути власну історію, традиції, мову, літературу тощо, оскільки, мовляв, нині формуються світове громадянське суспільство, загальнолюдськими стають основні цінності. Не є у цьому плані винятком і сучасне українське суспільство, громадська, наукова думки, що в ньому панують.

Національна етнічна свідомість нині досить часто поціновується не інакше як рудимент минулих століть. Для України, зокрема, наголос часто робиться на поразці національно-визвольних змагань, що мали місце у 1917–1921 роках, коли власну українську державність сформував і захистити дійсно не вдалося. До цього додаються і реальні проблеми розбудови української державності за усі роки незалежності України. А відтак, мовляв, і робити це не мало сенсу. На порядок денний виходить “політика приєднання”: Україна,

мовляв, може існувати лише під Європою, Росією, в тісному поєднанні ще будь з якими державами і регіонами. Дійсно, у різні часи, починаючи з доби Київської Русі таке питання поставало надто гостро, однак лише з найважливішої причини — відсутності національної української державності. Але ж нині, двадцять один рік, як маємо таку державність. В чому ж тоді річ?

Для початку акцентуємо увагу на тому, що називати українське суспільство на двадцять другого році його незалежності “перехідним”, вже фактично зайва справа. Воно, це суспільство, вже склалося, а тому маємо і аналізувати його таким, яким воно є, визначаючи — чого і чому йому бракує, аби бути більш стабільним і досконалим.

Яким же є українське суспільство нині? Стаття 1 Конституції України проголошує, що “Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава” [5, с. 3]. Фактично ж, Україна такою державою не є і досить важко навіть прогнозувати, коли вона такою державою врешті стане. А що є?

Нині маємо суспільство криз і ризиків, в якому, по-перше, порушена природовідповідальність й історико-культурна традиція життя, господарювання як найважливіша засада стабільності і прогресивного розвитку будь-якої країни, а, по-друге, в Україні вже фактично сформувалося олігархічне суспільство, де боротьба фінансово-економічних кланів є не чим іншим як черговим перерозподілом власності та ротації еліт. Найпомітніше це відбувається після чергових парламентських та президентських виборів. І це — закономірно і зрозуміло. При цьому домінуючим соціальним прошарком, який перерозподіляє суспільство і власність є не хто інший, як бюрократія. Це зовсім не та, відома зарубіжна, європейська бюрократія, для якої праця у сфері найперше державної політики є професійною, чітко визначеною в правовому полі. Це зовсім не класична, відмежована від політики бюрократія, яку бажано було б мати і в Україні. Українська бюрократія має великі гроші і велику владу і саме цим вона відрізняється

від бюрократії у інших — правових, демократичних державах. У такій ситуації щось одне: або суспільство з часом подолає корупцію, або ж корупція спричинить практичну перебудову, а то і спростування держави взагалі. Тобто йдеться про долю тієї держави, яка нині існує в координатах конкретної політичної системи та політичного режиму. Саме вони є базисом держави. При цьому цілком реально, що модель держави може змінитися зовсім не за народною волею (громадянське суспільство), але за волею нового кланово-корпоративного угруповання, найпомітніше зацікавленого у перерозподілі власності, статків тощо. Загалом же в сучасному світі фактично ніхто не може пояснити, чому в умовах великого технічного прогресу, інформаційних, інноваційних процесів і т. ін., виникла колосальна, небачена прірва між багатством і бідністю, ситуація, коли десятки великих суспільств фактично не можуть елементарно прогодувати свої народи. Одних лише пояснень, пов'язаних зі світовими, міжнародними корпораціями, їх політикою надприбутків тощо, тут малувато. Проблема виглядає глибше і складніше. Спробуємо пояснити це саме на характері українського суспільства, що, однак, характерно і для інших суспільств.

Українське суспільство в політичному сенсі не є ні демократичним, ні ліберальним. Це суспільство суцільних ризиків, де економічна влада кланів переважає державну владу. В Україні держава живе сама по собі, а суспільство саме по собі. Це суспільство самовиживання, влада в якому рахується великим злом — грошима, а не духовними, моральними цінностями.

Якщо держава не спроможна соціально забезпечити своїх громадян, а то і просто їх прогодувати, вона не може не лише бути, але й не може називатися соціальною. То ж природно, що багато держав у сучасному світі елементарно відмовилися навіть від терміну “соціальна держава” і реально живуть за рахунок того, що можуть заробити, — за рахунок створеного усіма громадянами сукупного продукту. Проблемним було і

залишається при цьому саме питання щонайсправедливішого розподілу такого сукупного продукту. І за усієї глобалізації багато суспільств у такій ситуації елементарно намагаються самоізолюватися, дистанціюються від міжнародних блоків і об'єднань, прожити самотужки. Важкі процеси об'єднання сучасної Європи — класичний тому приклад. Про яку соціальну державу Україну може йти мова, якщо така держава не спроможна сама себе прогудувати, соціально захистити своїх громадян? Йдеться про сучасну Україну, рівень життя громадян в якій за двадцять останніх років фактично не зріс. Такі реалії, і їх аж ніяк не спростувати.

Матеріальне і духовне в людині і для людини існують, як відомо, спільно, у тісному поєднанні і взаємозалежності. Основу духовності становлять ідеї, цінності. Як тут виглядають справи України? Якщо брати до уваги реальну переоцінку соціальних, духовних цінностей, яка справді відбулася в Україні за усі більш як два десятиліття її незалежності, то виникає питання: яких цінностей фактично позбулося українське суспільство, що лишилося, а яких нових цінностей воно набуло? Фактично позбулося тих, що пов'язані із колишньою комуно-соціалістичною системою. Оцінка цієї втрати — далеко не однозначна. Переважна кількість громадян усвідомлюють, що ідея комуністичного влаштування життя виявилась фактично ілюзорною, фантасмагоричною. Існують хіба що одиниці суспільств, де до такої ідеї, і то надто трансформованої, видозміненої, ставляться більш-менш поважливо. Куба, Північна Корея, Китай і т. ін. — то скоріше винятки, унікальні приклади суспільно-політичних трансформацій, і не більше. Винятки цікаві, однак на узагальнення вони фактично "не тягнуть".

Для будь-якої нації найсуттєвішою безпекою є нав'язування їй чужих, а то і абстрактних норм і цінностей. В Україні цей процес йде потужно і, на жаль, результативно не на нашу користь. Йдеться просто про знищення, відсунення на другий план власної української національної культури.

Тут мають місце і більш складні, незворотні процеси. Так, політика мультикультуралізму, так званого демократичного культурного плюралізму, спричиняє посилення міграційних процесів, постійне збільшення громадян нетитульних націй в еліті окремих країн, що значною мірою спричиняє міжкультурні конфлікти, а то і викликає нищення культури корінних народів. Протистояння цим процесам зовсім не слід пояснювати як загрозу для поширення і посилення демократичних процесів, як це досить часто роблять прибічники односторонньої глобалізації.

Якби на порядку денному формування української державності були лише проблеми духовності, пов'язані з мовою, культурою, міжнаціональними відносинами, — справа не виглядала би надто критично. Однак нині нам, Україні, інкримінують виборче, недемократичне правосуддя, недоліки у захисті прав і свобод людини взагалі. Це вже надто системні претензії світової, європейської спільнот, які “попахують” якщо не загрозою міжнародної ізоляції, то, хоча би, недоречними санкціями різного характеру. Захист прав будь-якого народу — автохтону при цьому має здійснюватися у такий спосіб, аби при цьому не порушувалися права і свободи якогось іншого народу. А робити це надто важко. Чому?

Існує, зокрема, термін, що означає таке складне і неоднозначне духовно-соціальне явище як “політична пам'ять”. У кожному суспільстві, державі вона своя і має власні особливості. Ідентичність у цьому явищі займає фактично провідне місце. Щоб знищити народ, треба знищити його цінності, а щоб знищити цінності — необхідно знищити ідентичність.

Першим кроком до знищення політичної пам'яті є її деполітизація, тобто — деполітизація всієї історії народу. Бажаючи це зробити доводять, що у народу не було ні своєї ідеї розвитку, ні логічної історії, ні відданих провідників — еліти. Це, мовляв, була історія суцільних помилок, недоречностей, коли народ тільки й думав про те, до кого б йому приєднатися, прихилитися, хто б його захистив. Подібне явище становить

велику загрозу і для українського народу сьогодні, оскільки у такий спосіб пояснюють і його історію.

Серед багатьох об'єднуючих (роз'єднуючих) чинників будь-якого суспільства, на наше глибоке переконання, головним є влада. При цьому важливо не просто намагатися усвідомити, якою вона є, чому не сприймається або схвалюється, підтримується народом. Корінним питанням є питання природи, базису влади, того, що є її першоосновою.

Відомий дослідник феномену “влада” Елвін Тоффлер доводить, що сучасна влада базується на силі, грошах та розумі [2]. Саме за рахунок цих трьох складових влада і примушує громадян відповідним чином поводитися, в тому числі й стосовно самої влади. Найвисокоякіснішою влада є тоді, коли перераховані складові тісно поєднуються, і особливо, коли має місце третє — розум. Суспільств, де владарюють філософи (за Конфуцієм) надто мало. За відсутності ж розуму (і це простіше) на озброєння, — як то є у сучасному українському суспільстві, — беруться сила і гроші. Сила, насильство, на думку Е. Тоффлера, — це влада низької якості. “На противагу силі, — пише Тоффлер, — багатство є все ж значно кращим знаряддям влади. Дебелий гаманець прислужується значно різноманітнішим цілям. Замість того, щоб тільки залякувати й карати, він пропонує також тонко улаштовані винагороди — виплати й відплати готівкою або натурою. Багатством можна користатися і в позитивний, і в негативний спосіб” [Там само, с. 34].

Роль грошей в усій системі влади не є якоюсь ідеалізацією чи фантазією сучасного світовлаштування. “Немає на світі ні пролетарського, ні навіть комуністичного руху, — пише інший дослідник феномену “влада” Освальд Шпенглер, — який би не діяв в інтересах грошей” [8, с. 425]. А Ніколас Хаггер з цього приводу зазначає ще точніше: “Я вважаю домінуючою силою, що визначає основні історичні події, гроші й нафту, а зовсім не випадкові вбивства і урядові перевороти” [13, с. 14]. Дійсно, вірно говорив у 1881 році президент США Гарфілд:

“Той, хто контролює грошову масу нації, визначає її долю”. Неважко з’ясувати і визначити, хто це робить в Україні сьогодні.

Українські дослідники також сходяться на тому, що гроші є домінуючим важелем формування й існування влади, а корупція логічно постала тепер як найважливіша загроза існуванню української державності [6]. Україна, як відомо, у 2006 році посідала 99 місце у списку найбільш корумпованих країн світу, а у 2008 році — 134 місце [Там само, с. 19].

Зрозуміло, що корупція — багатоаспектне явище, що повинно розглядатися в політичному, соціально-економічному та правовому аспектах, оскільки і породжується вона не інакше, як за рахунок багатьох складових. Це означає, що і антикорупційна боротьба не може зводитися до якихось однотипових, одномоментних засобів, оскільки вона є негативним зрізом тих відносин, які існують у даному суспільстві взагалі.

Корупція — не є і чимось новим, набутим у добу, скажімо, капіталізму, індустріалізації тощо. Явище це надто давнє. Ще Господь через Мойсея заповідав: “А хабара не візьмеш, бо хабар осліплює зрячих і викривляє слова справедливих” (Вихід 23: 8). Так чи інакше, але корупцію вважають величезним злом, вважаючи, що основними її джерелами є погані закони та погані люди. Щодо безпосереднього “носія” корупції, то її основою також є влада. Ще Ш. Монтеск’є писав: “...Відомо вже з досвіду віків, що будь-яка сила, що володіє владою, схильна зловживати нею” [7, с. 5–6].

Досить часто при цьому в боротьбі з корупцією апелюють до права, силових методів, менше звертаючи увагу на роль і значення у цій боротьбі інших засобів та особливо громадянського суспільства. Реально це підтверджує суспільно-політичне життя в багатьох країнах світу.

Важливо брати до уваги і те, що саме капіталізм був і залишається найпотужнішим джерелом знищення націй, оскільки капітал, особливо в умовах глобалізації, переростає національні, державні кордони. Національний капітал змінює

інтернаціональний, для якого суто національні цінності й інтереси втрачають сенс.

Яка ж влада потрібна українству, якщо сучасна, за даними численних досліджень, не сприймається і не підтримується? Можна по-різному ставитися до думок багатьох наших видатних попередників щодо засад і моделей нашого суспільного життя, однак є великі підстави погодитися з теоретиком українського націоналізму Миколою Сціборським щодо того, що Україні вкрай потрібною є націократія, тобто режим “панування, — як пише професор Валентин Мороз, — нації у власній державі” [12, с. 10]. Йдеться про те, щоб держава існувала для нації, але не навпаки.

Тут нам аж ніяк не обійтися без демократії і громадянського суспільства. Щодо першого, то тут не все так вже й просто виглядає.

У всіх випадках демократія може бути реальною і дієвою за наявності найперше трьох основних суспільних якостей: висока політична культура суспільства; наявність незалежного, яскраво вираженого судочинства; високий рівень правової культури і правосвідомості громадян. За усіма характеристиками, демократії, що базується на вказаних засадах, у сучасній Україні допоки немає і важко прогнозувати — коли вона сформується. У всякому випадку численні соціологічні дослідження яскраво підтверджують недосконалість і політичної системи суспільства, і політичного режиму чи громадянського суспільства. Так, за даними моніторингів Інституту соціології НАН України на запитання “Чи справедливим є українське суспільство?”, 47,9 % респондентів зазначають, що “зовсім не справедливе” та 33,2 % — “скоріше не справедливе”.

Справедливість суспільства переважним чином пов’язують із певною рівністю (нерівністю) між народами, окремими соціальними групами і пов’язаною з нею конфліктogenністю. В Україні конфліктogenність існує перш за все у взаєминах бідних і багатих (69 %) та між власниками і найма-

ними працівниками (47 %). І це не є чимось відмінним від інших країн і народів.

У свою чергу соціальна нерівність, висока конфліктогенність природно обумовлює суспільні орієнтації громадян, в основі яких є певні цінності. Показовим у цьому плані є те, що понад 30 % громадян України бажають повернення до колишньої партійно-комуністичної системи (СРСР) та ще стільки ж до західного способу життя, який є об'єктивно більш високим за своїм рівнем і стабільністю. І хоча це стосується далеко не усіх західних країн, міф цей спрацьовує бездоганно і потужно підтримується у міжнародній політиці й відносинах. Особливо сильними, високорозвинутими державами.

Проблеми нерівності й незреалізованих свобод — це два основних фактори, що реально розколюють і українське суспільство. А розколоте суспільство ні за яких умов і обставин не може бути успішним, незалежним, впливовим у міжнародних відносинах.

Пошук факторів, які могли би стати об'єднуючими — то найактуальніша проблема буття українського соціуму сьогодні. Дійсно: що нині об'єднує громадян України? Невдоволеність владою (понад 40 %) є найпотужнішим фактором, а от патріотичні почуття становлять всього близько 5 %. Чи варто в такому плані, зокрема, ставити собі запитання — чому правочентристські, консервативні сили, що намагаються будувати свою політику на національно-демократичних ідеях, є такими слабкими, розпорошеними і неієздатними, а так званий індекс соціального протесту в Україні досягає майже критичної точки — 4,4 %?

Об'єктивно таким чином в сучасних умовах дійсно об'єднуючою для українського народу може бути лише ієдея й ієдеологія національного солідаризму, основу якого становить конструктивний консерватизм.

Побіжно зазначимо, що нині, та і в майбутньому, Україні зовсім не загрожує авторитаризм чи, бодай, політичний

режим на кшталт Російської Федерації чи Білорусії, як дехто застерігає. Навіть беручи до уваги те, що українське суспільство нині помітно розколоте як за політичною, так і економічною (власність) ознаками. Справа в тому, що за своєю природно-історичною генетикою, українство більш анархічне, ніж інші народи, більш традиціоналістське. Додамо до цього і певну “хуторянську” психологію, що також “розриває” суспільство, не сприяє його єднанню.

Не вдаючись до деталізації, зазначимо, що сьогодні достатньо односторонньо, без урахування історико-етнічних аспектів, трактується і модель громадянського суспільства, яке до того ж головним чином формується на засадах культурного та національного плюралізму. Щоправда, немало держав, урядів, політичних діячів прекрасно розуміють, що формування громадянського суспільства на вище вказаних концептуальних засадах — реальна загроза не інакше як існуванню національних держав взагалі. Вони стурбовані загрозою втрати національної ідентичності. Підтвердженням цьому є звуження прав емігрантів, посилення статусу національних мов, координація правових засад громадянства і т. ін. Так, нині в конституціях сімнадцяти країн-членів Європейського Союзу закріплені положення про національну мову: Бельгія, Болгарія, Естонія, Ірландія, Латвія, Фінляндія, Франція, Литва, Польща, Литва тощо.

З-поміж багатьох духовних векторів суспільного розвитку великих людських спільнот, на наш погляд, саме консерватизм є одним із найбільш “народних”, “національних” ідей та ідеологій, що спроможні забезпечити цілісність, єдність, прогресивний розвиток великих соціумів. Таке переконання маємо, керуючись головним чином реальною практикою облаштування життя людей.

Український дослідник Г. Щокін наголошує зокрема на тому, що основними ідейними засадами консерватизму є: “орієнтація на загальний морально-релігійний порядок, переконання про природну нерівність здібностей людей, упевненість

у необхідності панування моралі і закону як форми індивідуальної свободи, переконання, що суспільство вище окремого індивіда, а права людини випливають з її обов'язків" [4, с. 281]. Консерватизм, — ми про це писали неодноразово, — для українського суспільства, для політичного устрою України принагідний, як ідеологія, засада розбудови державності за багатьох обставин, але, головне, тому що він: а) обстоює конституційну демократію, змішану президентсько-парламентську (або гетьманську) форму правління; б) в економічній сфері — декларує і забезпечує розподіл власності (державна, муніципальна, суспільна, приватна); в) продукує розвиток ринку та здорової конкуренції [1].

Акцент, який робить консерватизм на збереженні етносом власних національних традицій, культури, вірувань, історичної пам'яті, мови і т. ін. — це не лише умова самозбереження, самоідентифікації етносу. Без останнього етнос, за висловом відомого російського соціолога і філософа М. Данилевського, “перетворюється на етнографічний матеріал”.

Історія, історичний процес мільйонами прикладів довели, що суспільств без відповідного зла, напруженості елементарно не існує. Природа такої напруженості є такою, що “зводить політику до рівня обмежувальної діяльності” [3, с. 182]. Основоположник сучасного консерватизму Едмунд Берк вважав, що політика обмежування (обмежувальної діяльності) має базуватися на таких основних засадах: верховенство права; незалежна судова влада; система представницького управління; інститут приватної власності; міжнародна політика (як засіб утримання рівноваги сил, що для консерваторів є найбільш можливим і реальним шляхом до встановлення миру у всьому світі) [Там само].

З усіх відмінностей консерватизму, скажімо, від лібералізму, варто виділити ту, що консерватизм механічно не вважає лібералізм, демократію кращими формами правління і життя. Навпаки, він застерігає, що за допомогою плебісциту демократію можна досить легко використати для встановлення

диктаторського режиму. Фашизм ХХ століття — найпоказовіший приклад у цьому плані.

Таким чином, пошук об'єднуючих факторів для сучасного українства логічно доводить нам реальну необхідність соціального поступу саме на засадах національного консерватизму. Зрозуміло, без його ідеалізації і з урахуванням як історичних набутків, так і практики сьогодення. Підхід має бути свідомим, осмисленим і виваженим.

Література

1. *Головатий М. Ф.* Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів / М. Ф. Головатий. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2001. — 228 с.
2. *Елвін Тоффлер.* Нова парадигма влади: знання, багатство, сила. Переклад з англ. Наталії Бардукової. — К.: Акта, 2003. — 681 с.
3. *Енциклопедія політичної думки.* / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 472 с.
4. *Етнократологічний словник:* Енцикл.-довід. слов. / За ред. О. В. Антонюка, М. Ф. Головатого та Г. В. Щокіна. — К.: МАУП, 2007. — 576 с.
5. *Конституція України:* Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Преса України, 1997. — 80 с.
6. *Михальченко М., Михальченко О., Невмержицький Є.* Корупція в Україні: політико-філософський аналіз: Монографія. — К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2010. — 615 с.
7. *Монтеск'є Ш.* Избранные произведения / Ш. Монтескье; [под ред. М. П. Баскина]. — М.: Изд-во Политической литературы, 1955. — 421 с.
8. *Освальд Шпенглер.* Закат Европы. Пер. И. Маханькова. — М.: Мысль, 1998. — 541 с.
9. *Політичний режим і народовладдя в Україні: політологічний аналіз:* [Монографія] / За ред. проф. Ф. М. Рудича. — К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. — 456 с.
10. *Політологічний словник:* навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — 792 с.

11. *Сенченко М. І.* Український консерватизм: Світогляд. Ідеологія. Націоналізм. — К.: МАУП, 2006. — 96 с.
12. *Сіборський М.* Націократія. — Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2007. — 112 с.
13. *Хаггер Николас.* Синдикат. История грядущего мирового правительства / Николас Хаггер; пер. с англ. Татьяны Новиковой. — М.: СТОЛИЦА-ПРИНТ, 2007. — 768 с.